

Η ΑΓΚΑΝΤΑ ΤΟΥ ΣΕΡΑΓΙΕΒΟ*

Claudio Scazzocchio

Una manu tumó l'otra...

las dos manus si tumaron
alivantaron una fuarza
a cayirsi las paredes
a avrirsi lus caminus...

Una manu tumó l'otra

Muchas linguas se hablaban en casa: el italiano, el serbo croato,
unas palabras en alemán y un poquito de francés Y se
cantavanlas todas. Una lingua, tenían mis padres conocida de
ambos: la que llamabamos, el "spaniol muestro"...

Clarisse Nicoidski **

ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΠΡΙΛΙΟ ώς τον Αύγουστο του 1992 σερβικές οβίδες κατέστρεψαν μεθοδικά το πολιτιστικό αρχείο της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης: την Εθνική Βιβλιοθήκη του Σεράγιεβο (1.500.000 τόμοι, εκ των οποίων 155.000 χειρόγραφοι), το Ινστιτούτο Ανατολικών Σπουδών του Σεράγιεβο που περιείχε 5.263 χειρόγραφα στα αραβικά, στα περσικά, στα εβραϊκά και στα ατζαμίσκι (γλώσσα βοσνιακή γραμμένη με χαρακτήρες αραβικούς), το Εθνικό Μουσείο της Βοσνίας, τη βιβλιοθήκη του τζαμιού Γκαζί Χουσερέφ Μπέυ, τη βιβλιοθήκη της φραγκισκανικής μονής του Νετζάρτσι...

Μια μέρα του 1964, σ' ένα παλαιοβιβλιοπωλείο, έπεσα πάνω σ' ένα ακριβές αντίγραφο ενός υπέροχου χειρογράφου διακοσμημένου με μικρογραφίες. Ο τίτλος μού τράβηξε την προσοχή: η Αγκαντά του Σεράγιεβο. Ούτε τότε είχα επισκεφθεί, ούτε αργότερα επισκέφθηκα, την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας. Το Σεράγιεβο ήταν για μένα η πόλη καταγωγής των γονιών ή των παππούδων πολλών Εβραίων φίλων, που ήταν άλλοι σεφαραδίτες, άλλοι ασκενάζι¹, που είχαν φτάσει στην Ουρουγουάη, επιβιώνοντας ως εκ θαύματος από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Μία πόλη για την οποία εκείνη την εποχή ήξερα λίγα και τίποτα, εκτός από το ότι ήταν πρωτεύουσα της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, που πριν το 1918 ανήκε στην Αυστροουγγρική αυτοκρατορία, και πως εκεί έπεσε ο πρώτος πυροβολισμός που εγκαινίασε τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Αγκαντά σημαίνει στα εβραϊκά αφήγηση. Και κατ' αντονομασία σημαίνει την αφήγηση του Πάσχα, του *Πέσαχ*. Η αφήγηση που διαβάζεται στο δείπνο, το *Σέντερ*, στο οποίο μια φορά το χρόνο γιορτάζουμε την απελευθέρωσή μας από τη σκλαβιά στη γη της Αιγύπτου, απελευθέρωση επακόλουθο της οποίας είναι η απόδοση του Νόμου στην έρημο του Σινά. Παράξενη γιορτή, στην οποία γιορτάζεται η ελευθερία τρώγοντας πικρά χόρτα σε ανάμνηση της σκλαβιάς. Γιορτή της οποίας το βαθύτερο νόημα, μακριά από κάθε ορθοδοξία ή τελετουργική πρακτική, είναι για μένα να αναβιώνουμε σε συνθήκες ελευθερίας την εμπειρία της σκλαβιάς, για να εδραιώσουμε την ταυτότητά μας με όλους τους αποκλεισμένους αυτής της γης. Γιορτάζουμε το Πάσχα εδώ και αιώνες λέγοντας: «*Le shana haba blerushalaim*», δηλαδή του χρόνου στην Ιερουσαλήμ. Δεν θα μπορέσω να γιορτάσω το Πέσαχ πραγματικά όσο δεν υπάρχει ένα Παλαιστινιακό κράτος και όσο η *Ierushalaim* δεν είναι συγχρόνως και *El-Quds*. Η Αγκαντά είναι λοιπόν η αφήγηση, και μία Αγκαντά είναι το βιβλίο που την περιέχει. Υπάρχουν σε λογίων-λογίων σχήματα και χρώματα. Τυπωμένες στη Ρώμη, στο Τελ-Αβίβ, στη Νέα Υόρκη, στο Μπουένος Άιρες, με εικονογραφήσεις και μεταφράσεις. Υπήρχαν σε περγαμνή. Σε κάποιες εποχές ευημερίας, γύρω στον 14ο με 15ο αιώνα, οι προύχοντες της κοινότητας, τις ανέθεσαν σε μάστορες της καλλιγραφίας και της μικρογραφίας. Το Βρετανικό Μουσείο διατηρεί ορισμένες τέτοιες Αγκαντότ² εξαιρετικής ομορφιάς.

Όλα, κι ακόμα περισσότερα, μπορεί κανείς να τα βρει στην Παλαιά Διαθήκη. Ασφαλώς ακόμη και τη δικαίωση και την πρακτική της εθνοκάθαρσης. Αλλά στην κατάρα του Δευτερονόμιου (XXIII, 2-3): «Νόθος δεν μπορεί να γίνει δεκτός στην κοινότητα του Κυρίου... Οι Αμμωνίτες και οι Μωαβίτες δεν μπορούν να γίνουν δεκτοί στην κοινότητα του Κυρίου ποτέ...» και στην παραίνεση για εξόντωση των λαών της Χαναάν (Δευτερονόμιο, VII, 1-5), αντιπαρατίθεται το χωρίο: «Ο Κύριος... αγαπάει τον ξένο και του δίνει ψωμί και ρούχα. Να αγαπάτε, λοιπόν, τους ξένους, γιατί κι εσείς ήσασταν ξένοι στην Αίγυπτο» (Δευτερονόμιο, X, 18-19)³ κι ακόμη: «Να του φέρεστε [του ξένου]

όπως σ' έναν συμπατριώτη σας· να τον αγαπάτε σαν τον εαυτό σας, γιατί κι εσείς ξένοι ήσασταν στην Αίγυπτο» (Λευιτικό, XIX, 34). Η γενιά του Δαυίδ, του βασιλιά του Ισραήλ, γεννιέται από τη μήτρα της Ρουθ, της Μωαβίτισσας. Και από τη γενιά του Δαυίδ θα γεννηθεί ο Μεσσίας (Ησαΐας XI, 1-10). Οι συγγραφείς της Πεντατεύχου, των βιβλίων των Βασιλέων και των Κριτών, είναι οι χρονογράφοι και οι απολογητές της εβραϊκής *Völkerwanderung*⁴. Είναι επίσης οι μάρτυρες της εμφάνισης στην ιστορία της συνειδητοποίησης του *άλλου*. Του *άλλου* ως διαφορετικού και συνάμα βαθύτατα ίσου. Υπάρχει μια διαλεκτική στην κατάφαση ταυτότητας. Αποτελεί τη ρίζα κάθε ρατσιστικής φρίκης. Αλλά είναι επίσης η βαθιά αναζήτηση του *είναι μου* ως προκαταρκτικό και ουσιαστικό βήμα για την κατανόηση του *είναι του άλλου*, του διαφορετικού. Η Παλαιά Διαθήκη μπορεί να διαβαστεί και ως η εναγώνια μαρτυρία αυτής της αντίφασης. Ως η φυλετική ταύτιση που αποκλείει κάθε άλλον, η οποία αντιπαράτίθεται στην ατομική αναζήτηση της μνήμης μας, αναπόφευκτο δρόμο για να αποδεχθούμε άλλες μνήμες ως στοιχείο συστατικό της κατασκευής τού *είναι του άλλου*. Ο άλλος είναι αδελφός μου και ίσος μου, γιατί είναι κατασκευασμένος από τη *δική του* μνήμη, που είναι *άλλη* από τη δική μου, αλλά που την κατασκευάζει *όπως* εγώ. Τα εβραϊκά μπορούν να είναι μια διφορούμενη γλώσσα και η αρχή του Λευιτικού XIX, 18 «ν' αγαπάς τον πλησίον σου όπως τον εαυτό σου» διαβάστηκε επίσης ως «θα αγαπάς τον πλησίον σου *που είναι όπως ο ίδιος σου ο εαυτός*» (Ραββίνος Μπεν Αζάι, Ραββίνος Χανινά, περίπου 2ος αι. μ.Χ.). Και έτσι το καταλαβαίνουν και ο Μπούμπερ και ο Ρόζεντσβάιχ στη μετάφραση στα γερμανικά της Παλαιάς Διαθήκης. Αυτή η δήλωση του ιουδαϊσμού είναι το αντίθετο από έναν πρόλογο στον αποκλεισμό. Η συνειδηση της ενότητας και η βαθιά ισότης του ανθρωπίνου είδους περνά κατ' ανάγκη από τη διάσωση και όχι από την άρνηση της ιστορίας μου. Όπως δεν υπάρχει αληθινή αγάπη του άλλου δίχως την αγάπη του εαυτού σου. Και η αγάπη του άλλου κατασκευάζει την αγάπη του εαυτού σου. Αυτή είναι η προσωπική μου ανάγνωση της πνευματικής εμπειρίας του ιουδαϊσμού, την οποία θαρρώ πως μοιράζομαι ως προς τα ουσιώδη με τον Μπούμπερ, τον Λεβινάς, τον Ζαμπές. Δεν είναι καν αναγκαίο να πιστεύει κανείς στον Θεό, για να ξέρει ότι είμαστε όλοι τέκνα του Θεού.

Το Σέντερ⁵ του Πέσαχ και η ανάγνωση της Αγκαντά μέσα σ' αυτήν την προοπτική αποκτούν μια ιδιαίτερη σημασία. Όταν γιορτάζουμε την δική μας απελευθέρωση, γινόμαστε κήρυκες κάθε απελευθέρωσης. Αν θυμόμαστε τη δική μας σκλαβιά, καταριόμαστε κάθε σκλαβιά. Και είναι το μικρότερο παιδί που ρωτάει για τη σημασία αυτής της γιορτής, γιατί «αυτό το βράδι ξεχωριστά από όλα τα άλλα βράδια τρώμε πικρά χόρτα»⁶ και «τι σημαίνει το καθένα

από τα τέσσερα ποτήρια κρασί»⁷. Γιατί με τον νεώτερο και μέσω του νεώτερου εδραιώνουμε τη μνήμη και χτίζουμε την ελπίδα.

Η Αγκαντά του Σεράγιεβο γράφτηκε και εικονογραφήθηκε τον 14ο αιώνα από έναν Καταλανό καλλιτέχνη. Ήταν μια εποχή σχετικής ευημερίας και ειρήνης, ακόμη και στο χριστιανικό βασίλειο της Αραγωνίας. Όταν ακόμη οι βασιλιάδες δεν λεγόντουσαν καθολικοί, και στην Καστίλλη αποδίδονταν τιμές στον Πέδρο τον Άσπλαχνο ως «βασιλιά των τριών θρησκειών». Ας φανταστούμε δείπνα του Σέντερ όπου άταχτα παιδιά ζητούσαν το προνόμιο να ξεφυλλίσουν αυτό το βιβλίο, το οποίο φυλασσόταν ζηλότυπα όλον τον υπόλοιπο χρόνο. Μαζεμένοι όλοι γύρω από το σκουρόχρωμο ξύλινο τραπέζι, και ο πατριάρχης να δείχνει μία-μία τις σελίδες της περγαμηνής, τις ζωγραφισμένες με χρυσό, προφυρό, κυανούν: η δημιουργία του κόσμου, ο κατακλυσμός, οι πληγές, η Ερυθρά Θάλασσα που άνοιξε στα δυο, η εμφάνιση των Πλακών του Νόμου... Και η γιορτή τελειώνει με κανένα από αυτά τα ημι-θρησκευτικά, ημι-κοσμικά τραγουδάκια, που από την Ισπανία έφτασαν στον γενέθλιο τόπο μου, την Ιταλία. «Ένα κατσικάκι που αγόρασε ο πατέρας μου για δυο σκούδα, ένα κατσικάκι, ένα κατσικάκι...». «Ποιος είναι ο Ένας; Ένας είναι ο Θεός, που είναι στον ουρανό. Ποιοι είναι οι δύο; Δύο είναι οι πλάκες του νόμου. Ποιοι είναι οι τρεις;...»⁸

Όταν το 1492 συνέπεια της επανακατάκτησης της Ισπανίας στάθηκε για μια ακόμη φορά η θρησκευτική κάθαρση, όταν επινοήθηκε η καθαρότης του αίματος, μπορούμε να φανταστούμε άνδρες και γυναίκες, στον δρόμο προς την εξορία, να συμμαζεύουν ελάχιστα προσωπικά είδη, μερικά χρήματα, τρόφιμα, και να τυλίγουν σ' ένα ματλήλι το κλειδί του σπιτιού που εγκατέλειπαν. Όπως όλοι οι πρόσφυγες όλων των εποχών. Αλλά και μια *μεζουζά*⁹, που την ξερίζωναν στα γρήγορα. Και ένα βιβλίο. Ένα βιβλίο για να ανακατασκευάσουν τη μνήμη. Δεν ξέρω από ποιο δρόμο η καταλανική Αγκαντά έφτασε στο Σεράγιεβο. Από ποιους ορεινούς δρόμους, από ποιες θάλασσες, με τι φόβο πειρατών και ληστών. Από ποια μονοπάτια, χωματόδρομους ή δρόμους όλο τραχιές πέτρες, από ποια λιμάνια της Αδριατικής. Δεν ξέρω πόσο μακρύς ήταν ο δρόμος, αν γιορτάστηκε κανένα Σέντερ στη Σιστερόν ή στη Φερράρα. Αυτό που ξέρω όμως είναι πως με τον έναν ή τον άλλον τρόπο έφτασε στο Σεράγιεβο, δυτικό σύνορο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που τη διέκρινε μια σχετική ανοχή. Γι' αυτό θέλω να φαντάζομαι πως κάρφωσαν εκ νέου τη *μεζουζά* στο κατώφλι, όπως λέει το Δευτερονόμιο (VI, 9 XI, 20). Και πως αυτό στάθηκε προς στιγμήν το τέλος ενός μακρού δρόμου.

Η ιστορία μάς λέει πως το 1894 η Αγκαντά ήταν ακόμη στην κατοχή της ίδιας οικογένειας. Σημειώσεις στο περι-

θώριο και λεκέδες από κρασί μαρτυρούν για την ετήσια χρήση της. Όταν έγινε κτήμα του Εθνικού Μουσείου του Σεράγιεβο, έχασε την οικογενειακή της μοίρα, για να ενωθεί με τη συλλογική και δημόσια μνήμη του κόσμου. Μαζί με άλλες μαρτυρίες που είναι γραμμένες με άλλους χαρακτήρες. Το βιβλίο επέζησε της *Shoah*¹⁰. Η ιστορία μάς λέει πως, όταν τη ζήτησε ένας αξιωματικός ναζί –δεν ξέρουμε αν είχε συνείδηση της αξίας της σε χρήμα ή αν ήταν επιφορτισμένος να εμπλουτίσει το μουσείο που ετοίμαζε το Χιλιετές Ράιχ για τους εξοντωμένους λαούς– ένας Σέρβος ή Κροάτης ή Βόσνιος βιβλιοθηκάριος την έκρυψε σ' ένα στάβλο.

Οι πόλεις είναι το επίκεντρο των επιμεριξιών. Η βιβλική αφήγηση του Πύργου της Βαβέλ και η παρεπόμενη διασπορά ανθρώπων και γλωσσών (Γένεσις X, 1-9) επιδέχεται μια ερμηνεία διαφορετική από την παραδοσιακή, και ακολουθώ φανερά σ' αυτό τον Γεσαγιάχου Λάιμποβιτς. Δεν τίθεται θέμα να τιμωρήσουμε την αλαζονεία του σύγχρονου πολιτισμού των πόλεων, αλλά μόνο να εμποδίσουμε την απόλυτη ομοιομορφία. Η ομοιόμορφη πόλη, με μια μόνη γλώσσα κι έναν μόνο λόγο, είναι η πραγματοποίηση του εφιάλτη του ολοκληρωτισμού. Η ανθρωπότητα χτίζεται πάνω στη διαφορά και στην αντίθεση. Η βιβλιοθήκη είναι το παράδειγμα της συζεύξεως των διαφορών. Στον αλφαριθμητικό κατάλογο ο Αριστοτέλης δεν είναι πολύ μακριά από τον Αρετίνο, ο Κάτουλλος από τον Ιωάννη Καλβίνο. Στο φαντασιακό της Δύσης, η καταστροφή της βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας είναι η αποθέωση μιας εποχής απολύτων αληθειών. Αν ο λόγος του Θεού βρίσκεται σε ένα μόνο βιβλίο, σε τίποτε δεν χρησιμεύουν τα άλλα βιβλία, και η ανάμειξη χαρακτήρων λατινικών, ελληνικών και εβραϊκών, η παράθεση του *Ars amandi* και του *De civitate Dei* είναι ένα βδέλυγμα. Η αιώνια επιστρο-

φή του ανθρωπίνου πνεύματος έκανε ώστε οι απόγονοι των βαρβάρων της ερήμου να είναι αυτοί που διέσωσαν την παγανιστική μνήμη. Και να είναι αυτοί που δημιούργησαν μια άλλη σοφία, που εμπεριέχει τον Αβικέννα, τον Αβερρόη, τον Ομάρ Καγιάμ. Ο Ομάρ Καγιάμ, τραγουδώντας τις αρετές του κρασιού, προφητεύει την οριστική καταστροφή των φανατικών και φρενήρων μουλάδων. Ο θάνατος μιας βιβλιοθήκης είναι το σημείο σύγκλισης του *Ονόματος του Ρόδου*, του μυθιστορήματος του Έκο. Μιας βιβλιοθήκης που περιέχει τη χριστιανική και την παγανιστική μνήμη. Και δεν είναι παράδοξο που το πλέον απειλητικό βιβλίο της παγανιστικής μνήμης μιλούσε για το γέλιο. Τίποτε δεν προκαλεί τόσο το γέλιο, όσο η εγκλη-

ματική παράνοια των κατόχων του μοναδικού θεϊκού λόγου. Ο φετφάς που καταδικάζει τον Σαλμάν Ρούσντι είναι το ανάθημα που αποκαλύπτει τη φρίκη και την ειρωνεία. Από τότε που ανακαλύφθηκαν η περγαμηνή και ο πάπυρος υφίσταται μια διεστραμμένη σχέση ανάμεσα στη φωτιά και στο βιβλίο. Πράγμα που μας αποκρύπτει ότι οι πρώτες μαρτυρίες κατασκευάστηκαν με τη βοήθεια της φωτιάς και όχι εναντίον της. Έτσι έφτασαν μέχρις εμάς οι βιβλιοθήκες της Ebla και της Mari¹¹. Η καύση των βιβλίων είναι η ουσιαστικότερη συμβολική πράξη του απολυταρχισμού. Η κάθαρση μέσω της φωτιάς από κάθε μόλυνση της μνήμης είναι η ιδρυτική πράξη της εθνοκτονίας.

Η πολιορκία του Σεράγιεβο άρχισε στις 5 Απριλίου του 1992. Διήρκησε ως τον Δεκέμβριο του 1995. Οι οβίδες κατέστρεψαν την οθωμανική, την αυστρουγγρική, την κροατική, τη σερβική, την ορθόδοξη, την καθολική, την εβραϊκή, τη μουσουλμανική πόλη. Για τους απόστολους της καθαρότητος του αίματος είναι ανυπόφορη η θέα μιας αψίδας κι ενός μιναρέ πλάι-πλάι. Αλλά ακόμη πιο ανυπόφορη είναι μια βιβλιοθήκη με κείμενα γραμμένα σε χαρα-

κτήρες αραβικούς, εβραϊκούς, κυριλλικούς, ελληνικούς, λατινικούς. Η σλαβική γλώσσα γραμμένη με αραβικούς χαρακτήρες είναι η έσχατη βλασφημία. Η παρουσία της είναι η ακύρωση, αιώνια αν και τόσο εύθραυστη, της άρνησης του άλλου. Άρνηση του άλλου μέσα από την άρνηση της σοφίας του και της μνήμης του. Μέσα από την άρνηση της μαρτυρίας της παρουσίας του. Μαρτυρίας που αποτελεί την ανυπόφορη ανάμνηση της ταυτότητας του άλλου. Να στερήσεις την πόλη από τη μνήμη της επιμειξίας της είναι μια εμβληματική πράξη που συνοδεύει και υπογραμμίζει ότι το μακελειό ήταν προμελετημένο. Η βιβλιοθήκη του Σεράγιεβο καταστράφηκε ολοσχερώς σε τρεις μέρες βομβαρδισμού με εμπρηστικές οβίδες, από τις 5 ως τις 7 Αυγούστου 1992. Δεν είναι τυχαίο ότι προηγήθηκε η καταστροφή του Μουσείου της Ανατολής και ακολούθησε αυτή του Εθνικού Μουσείου. Από ανθρώπους που προκειμένου να καταστρέψουν τη μνήμη του άλλου καταστρέφουν συνάμα και τη δική τους, γιατί αυτό που ήθελαν να καταστρέψουν ήταν η ανάμνηση της συμβίωσης καθώς και κάθε μελλοντική της πιθανότητα. Να καταστρέφεις τον άλλον μέσα στον ίδιο σου τον εαυτό. Ο βιβλιοθηκάριος είναι Σέρβος. Κοιτάζει χωρίς να το πιστεύει τις γερμένες κολόνες, τους καμμένους τοίχους, μια έρημο από σπασμένα τζάμια. Περπατάει, έχοντας χάσει το λογικό του και την ελπίδα του, πάνω στις στάχτες που αποτεφρώνουν μαζί το κυριλλικό και το εβραϊκό κείμενο, προκαλώντας την ίδια απώλεια νοήματος. Αναρωτήθηκα πολλές φορές για τη μοίρα της Αγκαντά του Σεράγιεβο. Σύμφωνα με τις πληροφορίες που συγκέντρωσα, θα αναδυθεί άλλη μια φορά από κανένα υπόγειο, όπου μουσουλμανικά χέρια διατηρούν την εβραϊκή μνήμη. Οι κάμερες της τηλεόρασης ολόκληρου του κόσμου καταγράφουν τον θρίαμβο της εθνικάθαρσης στη Βοσνία ή στη Ρουάντα, το δολοφονικό παραλήρημα άλλων πιστών δεν έχει σημασία τίνος μοναδικού Θεού. Μπορεί, σε τέτοιους καιρούς, το να αναρωτιέσαι για τη μοίρα ενός βιβλίου να είναι μια ενασχόληση ματαιόσχολη. Ας συνοψίσουμε το νόημά της, δηλώνοντας (παραφράζοντας το Δευτερονόμιο 5, 12-15): «Να τηρείς την ημέρα του Σαββάτου και να την αφιερώνεις στον ξένο, γιατί ξένος ήσουν κι εσύ στη γη της Αιγύπτου»¹².

Μετάφραση από τα ισπανικά
Οντέτ Βαρών-Βασάπ

Ευχαριστώ την ισπανίστρια Maria Esformes
για την πολύτιμη συνεργασία της
στη μετάφραση αυτού του κειμένου.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. *Σεφαραδίτες* αποκαλούνται οι Εβραίοι που διώχθηκαν από την Ιβηρική χερσόνησο το 1492, δημιουργώντας μια νέα, μεσογειακή κυρίως, διασπορά. *Ασκενάζι* αποκαλούνται οι Εβραίοι που προέρχονται από τη βόρεια και την ανατολική Ευρώπη. [Σ.τ.μ.]
2. Πληθυντικός της λέξης Αγκαντά στα εβραϊκά. [Σ.τ.μ.]
3. Η μετάφραση των χωρίων της Παλαιάς Διαθήκης στα νέα ελληνικά είναι από την πρόσφατη έκδοση της Ελληνικής Βιβλικής Εταιρείας, Αθήνα 1997. [Σ.τ.μ.]
4. Γερμανική λέξη, που σημαίνει την «περιπλάνηση των λαών». [Σ.τ.μ.]
5. Η τελετή που γίνεται στο σπίτι τις δύο πρώτες νύχτες του Πέσαχ λέγεται *Σέντερ* (στα εβραϊκά, τάξη). Όλη η οικογένεια γύρω από το τραπέζι διαβάζει τότε την Αγκαντά, πριν από το ορισμένο δείπνο, που έχει συμβολική σημασία. [Σ.τ.μ.]
6. Τα πικρά χόρτα συμβολίζουν την πίκρα της σκλαβιάς στην Αίγυπτο και τοποθετούνται στο κέντρο του τελετουργικού δίσκου, στη μέση του τραπεζιού. [Σ.τ.μ.]
7. Κατά την τελετή του Σέντερ πίνουν τέσσερα ποτήρια κρασί, που συμβολίζουν τις τέσσερις φράσεις της Βίβλου, οι οποίες αναφέρονται στην απολύτρωση των Εβραίων. [Σ.τ.μ.]
8. Τα ίδια τραγούδια, με ελαφρές παραλλαγές, τραγουδιούνται στα ισπανοεβραϊκά μετά τη λήξη του δείπνου του Σέντερ και στη σεφαραδίτικη παράδοση των Εβραίων της Ελλάδας. [Σ.τ.μ.]
9. Μεζουζά: Κυλινδρική θήκη, καρφωμένη στην κάσα της πόρτας, που περιέχει ένα κομματάκι περγαμηνής, πάνω στο οποίο είναι γραμμένη μια προσευχή. Λειτουργεί συμβολικά ως αγιασμός του σπιτιού. [Σ.τ.μ.]
10. Shoah: εβραϊκή λέξη, που σημαίνει την καταστροφή και αναφέρεται στη γενοκτονία των Εβραίων από τους ναζί. [Σ.τ.μ.]
11. Ebla: αρχαία πόλη της Συρίας. Στην τρίτη χιλιετία π.Χ., το βασίλειο της Ebla ήταν ένα από τα μεγαλύτερα κέντρα της περιοχής. Mari: αρχαία πόλη της Μεσοποταμίας. Από τις μεγαλύτερες πόλεις στην 4η χιλιετία π.Χ. Και στις δύο πόλεις βρέθηκαν χιλιάδες πινακίδες με κείμενα σε εγχάρακτη γραφή [Σ.τ.μ.]
12. Το Δευτερονόμιο λέει: «Να τηρείς την ημέρα του Σαββάτου. Να την ξεχωρίζεις και να την αφιερώνεις σε μένα τον Κύριο, τον Θεό σου [...] Μην ξεχνάς ότι ήσουν δούλος στην Αίγυπτο [...]» [Σ.τ.μ.]

*Το κείμενο αυτό πρωτοδημοσιεύθηκε στον τόμο *Semejante o Enemigo? Entre la tolerancia y la exclusión* που επιμελήθηκε ο Marcelo N. Viñar, εκδ. Trilce, Montevideo, Ουρουγουάη 1998. Ο Claudio Scazzocchio είναι ιταλοουρουγουανός που έζησε πολλά χρόνια στην Αγγλία και είναι τώρα καθηγητής μικροβιολογίας στο Université de Paris-Sud. Είναι επίσης μέλος του Institut Universitaire de France.

** Το ένα χέρι πήρε το άλλο...

τα δυο χέρια πιάστηκαν
σήκωσαν μια δύναμη
που να ρίχνει τους τοίχους
και ν' ανοίγει τους δρόμους

Το ένα χέρι πήρε το άλλο

Πολλές γλώσσες μιλιόντουσαν στο σπίτι: τα ιταλικά, τα σερβοκροάτικα, μερικές κουβέντες στα γερμανικά, και λίγα γαλλικά. Και τραγουδιόντουσαν όλες. Όμως μία γλώσσα μόνο είχαν κοινή οι γονείς μου: αυτήν που τη λέγαμε «τα δικά μας ισπανικά».

Clarisse Nicoidski